

БРАКАТА МИЛАДИНОВЦИ И ВАСИЛ Д. ЧОЛАКОВ

За односот меѓу браќата Миладиновци и недоволно проучениот бугарски фолклорист и општествен работник Васил Д. Чолаков¹⁾ одвај ако е речено нешто малку и, пред сè, во работите каде што се говори за браќата Миладиновци. Меѓутоа — и од она што е досега познато за односот меѓу Миладиновци и Чолаков — лесно може да се види дека врските меѓу браќата Миладиновци и бугарскиот фолклорист биле многу живи и искрени и, мене ми се чини, тие претставуваат најинтимни врски меѓу еден бугарски општествен работник со познатите наши преодбени борци.

Истражувајќи архивски материјали во врска со дејноста на Константин Миладинов во Загреб, имав среќна прилика, во кореспонденцијата на познатиот хрватски научник и општествен работник д-р Фрањо Рачки, да најдам неколку писма што Васил Чолаков му ги испратил на

---

¹⁾ Ѓордан Иванов, Св. Иван Рилски и неговиот манастир, Софија, 1917, стр. 120; Ив. Д. Шишманов, Нови студии из областа на бугарското възраждане, I, В. Е. Априлов, Неофит Рилски, Неофит Бозвели, Сборник на бугарската академия на науките”, книга XXI, 1926, стр. 399—400 (и понатаму: Шишманов, Нови студии); Хр. Вакарелски, Василий Д. Чолаков, „Родна реч”, година XII, книга 4, стр. 180—185; М. Арнаудов, Братя Миладинови. Живот и дејност (1810, 1830—1862), Софија, 1943, 63, 70 и следи; Манџо Стојанов, Бугарска възрожденска книжнина, I, Софија, 1957, 372—373, II, 1959, на повеќе места (и понатаму: Стојанов, Книжнина). — Една опширна работа на Васил Д. Чолаков, што останала нерегистрирана кај Хр. Вакарелски и М. Стојанов е: „Бугарски обичаји”, објавена во седмичникот: „Dragoljub”. Zabavni i rošni tjednik, Загреб, 1868, бр. 1 (стр. 13—14, 2 (стр. 29—30), 3 (стр. 45—46), 6 (стр. 90—92), 7 (стр. 110—111), 9 (стр. 138—140). Оваа статија од Чолаков редакцијата на седмичникот ја добила од управата на Југославенската академија на науките и уметноста до која, за нејзината публикација „Rad”, беше ја упатил познатиот правен историчар д-р Валтазар Богишиќ, кому пак сигурно беше му ја предал В. Чолаков. Статијата на Чолаков била најавена уште во претходната 1867 година (бр. 46, стр. 773, а по повод пишувањето за подвизите на војводата Иљо Марков). Во работата на Чолаков се опишуваат обичаите од Татар—Пазарник и околијата, започнувајќи со обичаите околу раѓањето, преку описот на детските игри, свадбата и обичаите по свадбата. Овие материјали Чолаков ќе ги препечати и во својот „Бугарски народен сборник”, Болград, 1872, стр. 1—18.

Рачки²⁾, а во кои има многу податоци за Миладиновци, и особено, за врските меѓу Чолаков и Миладиновци воопшто и, одделно, за пријателските односи на Чолаков со Константин Миладинов во Загреб, за време на печатењето на познатиот Зборник од народни песни на браќата Миладиновци, за кој дал доста материјали, од теренот на Бугарија, Васил Чолаков. — Користејќи ги овие писма на Чолаков, што досега беа останале неискористени во науката, и прибирајќи ги останатите податоци во кои се говори за односите Миладиновци—Чолаков, во оваа студија сакам целосно да го разгледам прашањето за врските меѓу Миладиновци и Чолаков*).

1.

Од досега познатите материјали во кој се говори за врските меѓу Миладиновци и Чолаков се гледа дека тие датираат уште од времето на престојот на Константин Миладинов во Москва, кога таму престојувал, како студент, и Васил Д. Чолаков. Познато е дека престојот на Константин Миладинов во Русија започнува при крајот на 1856 година и трае некаде до средината на 1860. Чолаков е во Русија цели 5—6 години пред доаѓањето на Константин Миладинов таму, од 1851, кога го гледаме како ученик во Киевската духовна семинарија³⁾, во Москва е сигурно веќе во средината на 1857, кога, преку некои свои роднини од Панаѓуриште, ангажира луѓе во родниот крај за собирање географски и етнички податоци за Бугарија и Македонија. Овие податоци му биле потребни на В. Чолаков за да му ги предаде на некој московски „землеописател“, што подготвувал некакво општоземлеописание, па немал потребни материјали од Бугарија и Македонија⁴⁾. По сè ми се чини дека овие географски и етнички материјали му биле потребни на рускиот географ-картограф Орел Ошмјанцов, кој, малу додоцна, ќе го ангажира и Димитрија Миладинов околу собирањето вакви материјали од теренот на Македонија.

Во ова време во Москва пристигнува и Константин Миладинов, за да се запише како вонреден студент на Историско-филолошкиот факултет на Московскиот универзитет. Треба да се претпостави—бидејќи немаме сигурни докази за тоа — дека средбата меѓу Константин Миладинов и Васил Чолаков станала набргу по пристигањето на Константина во Москва. Малиот број јужнословенски ученици и студенти во Москва,

²⁾ Писмата од Васил Д. Чолаков до д-р Фрањо Рачки се наоѓаат во Историскиот архив на Југославенската академија на науките и уметноста, XII. А 112/1—4; овие писма ги проучив есента 1959 година; најнова работа за д-р Ф. Рачки е студијата на Виктор Новак, Фрањо Рачки (1828—1894), Београд, 1958.

³⁾ Извод од ова студија, во вид на предавање, изнесен е на 16-I-1961 год. на заедничката седница на Друштвото за македонски јазик и литература и на Друштвото на Универзитетските наставници — секција на Филозофскиот факултет во Скопје.

Истово предавање беше одржано и на 6-II-1961 год. на седницата на Друштвото на историчарите на НРМ.

⁴⁾ Из архивата на Найден Геров. Под редакција на Т. Панчев, Софија, I, 1911, II, 1914 (и понатаму; Геров, Из архивата) I, стр. 520—521;

⁵⁾ Шишманов, Нови студии, 318—319.

пред сè македонски и бугарски, биле упатени едните на другите, а поврзани со заедничките покровители, што ги помагаат или стипендираат, тие се движеле во одредени средини. Во таква една средина и дошло до средбата Миладинов—Чолаков. За македонските студенти во Москва знаеме дека — нешто малу подоцна — живееле на едно место заедно и дека Константин Миладинов, како постар, бил задолжен да води сметка за овие студенти⁵⁾. Секако дека во слична положба биле и бугарските студенти. Засега нам не ни достасуваат конкретни податоци за тоа како се развивале односите меѓу Константин Миладинов и Васил Чолаков во почетокот на нивното познанство, но од она што го знаеме за тоа какви биле тие односи веќе година дена подоцна, треба да се допушти можност на верување дека од самиот почеток на врските Константин Миладинов—Васил Чолаков имаме работа со луѓе меѓу кои се развивале срдечни, пријателски односи, така што едниот за другиот употребувале најпријателски зборови, со кои ги искажувале своите топли, искрени чувства. Тоа се гледа од првиот конкретен документ во којшто добиваме сведоштво за пријателските чувства на Константин Миладинов спрема Васил Чолаков. Тоа може да се заклучи и индиректно од фактот дека Чолаков веќе во 1858 година доста добро го владеел македонскиот јазик, така што можел да држи и говор на тој јазик. А македонскиот јазик Чолаков можел да го научи пред сè од дружењето со македонските студенти во Москва, во прв ред од Константин Миладинов кој за Чолакова има вакви зборови: „Напија нај-мил Чолаков“!

Првиот документ кој говори за односите Чолаков—Миладинов е едно писмо што Константин Миладинов го напишал во Москва на 8 октомври 1858 година и му го упатил на архимандритот Хрисант во Киев⁶⁾. Во ова писмо се говори, меѓу другото, и за Васил Чолаков, кој-

⁵⁾ Братја Миладинови, Съчинения (под редакция на Никола Табаков), София, 1939, стр. 53. „Сите македончина... заедно седиме на едно место и над ним имам всевозможно попечение за да успеем на науката поскоро“.

⁶⁾ П. Чилев, Едно писмо на Константин Миладинов до архимандритот Хрисант, Македонски преглед, София, год. I, 1924, кн. 2, стр. 71—73; архимандритот Хрисант Дојчинович бил егумен на Екатеринбургскиот манастир во Киев и, изгледа, нешто како раководител на бугарските и македонските студенти и ученици во Киев (Сборник БАН, 28, 33—35, и Кирил Пловдивски, Натанаил, 1952, стр. 166 сл). Познато е едно негово писмо упатено од Киев, на 26. X. 1851 година, до Најден Геров (Геров, Из архивата, I, стр. 520—521) во кое се пофалуваат успехите на Геров во Пловдивско како руски конзул. Писмото го потпишале повеќе бугарски и македонски ученици и студенти од Киев, меѓу кои се наоѓа и потписот на Васил Чолаков и на Натанаил Стојанович—Кучевишки—Зографски. Минувајќи есента 1856 низ Киев Константин Миладинов морал да се види со архимандритот Хрисант и — многу веројатно — и со Васил Чолаков. Како што се гледа од ова писмо Константин Миладинов одржувал врски со архимандритот Хрисант и говореле за заедничкиот познатик — Васил Чолаков. Архимандритот Хрисант го напушта Киев и оди во Самоков во 1860 година (Стојанов, Книжнина, II, 15941), каде и умира на 19 април 1870 година (Стојанов, Книжнина, II, 12466). — Можеби од истово време е и писмото што Чолаков му го упатил на архимандритот Хрисант, а во коешто како да се говори и за Константин Миладинов и за друштвата негова со Чолаков. Се работи за следново. Во некогашниот „Архива на възраждането“ (порано сместен во Народниот етнографски музеј во София) постоело едно писмо многу интересно за прашањето што нас во овој труд не окупира. На ова писмо (№ 3109) — „което е без дата и в което не е отбелезано нито от кого е, нито за,

што се токмел, тие денови, да заминае за Бугарија и Македонија. Чолаков требало да заминае за Бугарија од Москва уште во јуни месец „тая недела тръга от тука г. Василий Чолаков“, му пишува на 5 јуни 1858 г. Констан-

коего е: „некое лице забележило „че е от В. Чолаков от Москва до архимандрит Хрисант в Киев“. Писмото гласи: „Сички тукашни българи Ви ся кланят, а Македонията Ви пише и писмо. — Я живиме сега со нея! Дедо, ще ли да имам чест да Ви видя, ако ся върна през Киев? Сос новости из Турско бехме богати докле беше Саавушката в Москва, а сега милости просим, да ни съобщите што годѣ.

В Киев ли е Преосвешенний Ковачевич? За него твърде лошаво мнение имат в Петербург, особено Обер-прокурора на Св. Синод“ (Станимир Станимиров, Стефан Ковачевич, епископ Лаодикийски, Известия на Народния етнографски музей в София, год. II, книжка I—II, София, 1922, стр. 52—53).

Кога некој (во „Архива на възраждението“?) ова адеспотно писмо му го припишал на Васил Чолаков, одредувајќи го и адресантот, тогаш тој секако имал некои причини што така постапил. Дали за тоа одлучила содржината на писмото или нешто друго, не ми е познато, но од она што следи може да се види дека и јас сум на мислење оти станува збор за писмо од Васил Чолаков упатено до архимандритот Хрисант во Киев. Во прилог на припишувањето на ова писмо на Васил Чолаков и на тоа дека тоа било упатено до архимандритот Хрисант во Киев, би дал некои докази до кои сум дошол врз база на анализа на некои реални од писмото. Се задржувам на ова писмо и од причини дека од него можам, ми се чини, да извлекам еден податок повеќе за врските меѓу Константин Миладинов и Васил Чолаков; можеби дека ова писмо ни открива една досега непозната страница од животот на овие двајца пријатели, страница што се наоѓа на првото место од историјата на нивната дружба. 1. Од зборовите „Сос новости из Турско бехме богати докле беше Саавушката в Москва. . .“ се потврдува дека писмото било пишувано во Москва; 2. Дека писмото било адресирано во Киев се заклучува по тоа што името на овој град двапати се споменува во писмото; 3. Писмото е упатено до некое лице што уживало голема почит кај „сичките тукашни (московски) българи“, кои му „ся кланят“. Ова лице Чолаков го нарекува „Дедо“, што значи дека тоа било возрастно и, што е поважно, заземало таков положај кој го носи со себе називот „дедо“, т. е. старешина на некоја црквена установа. Во Киев, во времето кога е пишувано ова писмо, престојуваше архимандритот на Екатеринскиот манастир Хрисант Дојчинович; 4. Од последната реченица во писмото. „В Киев ли е Преосвешенний Ковачевич? — може да се одреди приближно времето кога е пишувано писмото. Преосвештениот Ковачевич е — Стефан Ковачевич, епископот Лаодикийски, којшто во Киев, како епископ, т. е. „Преосвештени“ бил сместен во Киево — Печерската лавра од 27. XII. 1855 до 3. VI. 1858 година (Станимир Станимир, спомнатото дело, стр. 82), околу ова меѓувреме е пишувано писмово; 5. Писмото било пишувано во Москва додека таму бил некој Саавушка, кој на тамошните Бугари им соопштувал вести од Турско: „Сос новости из Турско бехме богати докле беше Саавушката в Москва. . .“ „Саавушката“ е, според мене, бугарскиот студент во Москва Сава Филаретов, којшто уште од 1848 година е во Русија — Одеса (Геров, Из архивата, II, 70), а потоа неколку години студирал во Москва како стипендист на Иван Денкоглу (Геров, Из архивата, II, 220, 222). Студиите ги завршил на крајот на школската 1857 година (Геров, Из архивата, II, 148) и заедно со Иван Денкоглу ја напуштил Москва во август 1857 година и во Софија биле веќе на 26 август истата година (Геров, Из архивата, II, 490). Учителствувал извесно време во Софија — во тоа време имал можност да се сретне со Чолаков — и бил принуден, поради својата дејност, да ја напушти Бугарија и да стапи во руско државјанство и руска дипломатска служба. Додека студирал во Москва одржувал живи врски со разни луѓе од Бугарија и особено со Најден Геров и од нив добивал вести за ситуацијата во Турско. Тие вести им ги соопштувал на бугарските студенти во Москва. 6. на крајот, да се обидам да ја објаснам и последната важна реална од писмово“. . . . а Македонията Ви пише и писмо. Я живиме сега со нея“. — —Кој е тој човек што „сега“ живеел заедно со Чолакова и кого го викале „Македонијата“ и Чолаков и кога со тоа име го знаел и архимандритот Хрисант? Овој човек, „Македонијата“ му пишувал писмо на Хрисант во истото време кога и Чолаков. Во времето кога е пишувано ова писмо во Москва живеело с а м о едно

тин Геров од Москва на својот брат Најден Геров⁷⁾, но зошто тргањето на пат било одложено за околу четири месеци, не е познато. — Со првите зборови, со кои говори за Васила Чолаков, Константин Миладинов ни дава на знаење дека е Чолаков негов пријател, или да ги употребам зборовите на К. Миладинов, тој „нашия нај-мил Васил Чолаков“, којшто заминува за татковината, за да „уталожи жаждата на младежъта с млекото на просветата“⁸⁾. Понатаму во писмото Константин Миладинов ја искажува својата радост дека „отчеството ни приема добре подготвен и полезен човек којто с откровена преданост ще даде много жертви пред олтаря на отчеството“, истакнувајќи ја и целта на ова патување на Чолаков. Чолаков, додава К. Миладинов во своето писмо, оди на пат „с целъ да обиколи некои части на нашето отчество, особено онези, гдето се обрѣца вниманието на нашите сънародници при настоящите щасливи моменти за възраждането на нашата филологија“⁹⁾. Оптужуван, подоцна, од страна на неговиот некогашен учител Неофит Рилски, како пропагатор на унијата, В. Чолаков во едно свое писмо, од Панаѓуриште, на 17 март 1863 година, со огорченост му одговара на Рилски, одбивајќи ги оптужбите за ширењето на унијатството, а тврдејќи дека во 1858 година дошол во Кукуш „за да поздравя тамошното възраждане и са опозная с оная страна, когато оџе и на ум не дохождаше на българите за Унија?“¹⁰⁾. Оваа изјава на Чолаков можеби одговара на вистината доколку се однесува до неговото помагање на

познато лице од Македонија — Константин Миладинов — од август 1857 година (X. Поленаковиќ, предговор во: Константин Миладинов, Творби, Скопје, 1958, стр. 10). Тој му пишува на архимандритот Хрисант, едно писмо сигурно, а можеби и повеќе. Тој му соопштува дека Чолаков се готви да ја напушти Москва и да оди во Македонија и Бугарија. И во писмото што го анализираме сега се говори за патувањето на авторот на писмото и за неговото евентуално минување низ Киев! — Константин е наречен „Македонијата“ дека е од Македонија, за разлика од студентите од Бугарија и заради тоа дека тој факт самиот Константин го подвлекувал. Така, познато е дека тој, во Киев, пред клисарот од една црква, можеби и во присуство на самиот архимандрит Хрисант, докажувал дека не е Грк и дека Македонија не е грчка земја; само во едно писмо до Г. С. Раковски од 8. I. 1859 година тој на три места го истакнува македонството на песните што ги носел со себе и на македонските студенти: „... и ја имам многу Макед. песни, кои сакам да издадам. . .“ и „Низ македончињата недавна овде дојдени. . . и „Сите македончина на име Ви се кланат. . .“ (Братя Миладинови Съчинения, 52—53)! Поради сето ова, а и поради фактот дека е тој првиот македонски студент во Москва по Кримската војна, тој бил наречен од своите другари Бугари „Македонијата“. Ако се работи навистина за Константина Миладинов дека е „Македонијата“, а Васил Чолаков — „Горчелав“ (во Загреб), тогаш двајцата побратими си имале прекари! Во секој случај ова писмо ни говори за тоа како Константин бил наречуван во Русија! Адеспотното писмо од „Архива на възраждането“ треба да е пишувано меѓу август 1857 и 8 октомври 1858 година. (Анализата на ова писмо објавена е во „Нова Македонија“ од 29. I. 1961).

⁷⁾ Геров, Из архивата, I, 444.

⁸⁾ Македонски преглед, год. I, кн. 2, стр. 73.

⁹⁾ На истото место. Важно е да се напомене дека Чолаков не бил стипендист на Московскиот славјански благотворителен комитет, но тој сепак од Комитетот добил 150 рубли помош за патување во Цариград, Солун, Кукуш и Рилскиот манастир (Н. А. Попов, Краткиот отчет о десятилетней деятельности (1858—1868) Славян. благ. комитета в Москве, 1868, стр. 5).

¹⁰⁾ Шишманов, Нови студии, 348—349.

унијатското движење во Кукуш; но дека тоа движење постоело во Кукуш во време на неговиот престој таму јасен е доказ преводат на антиунијатското дело на Ј. Флеров, што беше го превел Константин Миладинов, а го донеле од Москва при крајот на 1858 пратениците на Словенскиот благотворителен комитет во Москва А. В. Рачински и Е. Јужаков. — Повлијаен од нападите на Неофит Рилски против В. Чолаков, К. А. Шапкарев во својата последна Автобиографија (останата во ракопис), зборувајќи инаку со симпатии за Чолакова, неговото доаѓање во Кукуш го објаснува вака: „уж за да противодејствува на лукавите интриги на Русина Рачински, којто се боел да не би Кукушаните прегрнџт унијата, та и советвал цврсто да се държат о православието. . .“ „Чолаков — додава Шапкарев — претпазил ги от руските му планове, којто и му ги побркал. Той, Чолаков, насърчил Кукушаните в народниџт им подвиг с живи слова, едно от којто обнародовано е в спис. Български книжици от 1858 год.¹¹⁾ Понатаму во Автобиографијата Шапкарев го повторува тврдењето на Н. Рилски; „Казвали ми съще че В. Чолаков за пръв път напомнил на Кукушаните и ги съветвал да прибегнат, за покровителство против грџкото духовенство, при католическата западна црква. . .“¹²⁾. Меѓутоа — противно од овие искажувања на Рилски и Шапкарев — уште еден доказ во полза на тврдењето на Чолаков за целта на неговото доаѓање во Кукуш, би било и неговото интимно поврзување со Димитрија Миладинов во Кукуш, а познато е дека според Шапкарев Димитрија, подоцна, го напуштил Кукуш токму во врска со одлуката на кукушаните да го примат унијатството. — Во продолжение на своето писмо до архимандритот Хрисант, Константин Миладинов пишува“: тази обиколка ще бџде много полезна, защото обема твърде ценен материал. Колкото ще се разшири тази обиколка, толкова ще бџде поголема очакваната полза. Желателно е, г. Чолаков да обиколи повече части на Македонија“. А тоа било особено потребно подвлекува К. Миладинов во своето писмо, пишувано на совршен грџки јазик — и овде користено во бугарски превод од П. Чилев — и заради тоа дека: „Знаете какви нужди за възраждането показа напоследџк Македонија в Кукуш. Македонија треба да бџде за нас по-известна и към нея да обърнем поголемо внимание“.

Ова писмо од Константин Миладинов доста јасно ни ги прикажува односите меѓу македонскиот поет и бугарскиот општествен работник Чолаков. Константин ја знае целта на патувањето на Чолаков по Бугарија и Македонија и од ова патување очекува голема корист за преродбенското дело во Македонија, особено во Кукуш, каде неуморно работи на народното дело неговиот сакан брат, Димитрија Миладинов. Чолаков, како што се гледа од ова писмо, требало да собере и „ценен материал“. За каков материјал станува збор? Конкретно на ова прашање не можам да дадам одговор, бидејќи за тоа не станува збор ни во писмово, иако треба да се претпостави дека тоа мора да му било познато на адре-

¹¹⁾ К. А. Шапкарев, Материјали за историјата на възраждането българщината в Македонија от 1854 до 1884 година написана в вид на автобиографија (ракопис), стр. 364.

¹²⁾ Во истото дело, стр. 365.

сантот на писмото. Од некои индиректни податоци би можело да се заклучи дека Чолаков работел на два колосека: прво, го пропагирал народното будење во местата што ги посетил, со контакти меѓу него и истакнатите водачи на народната пробуда во односните места, со истакнувањето народната самобитност во минатото, со поддржувањето отпорот кај народот против фанариотските владици и, второ, собирал географски, топографски, етничко-статистички податоци, што не можел доволно да ги прибере порано, во 1857 година, преку своите пријатели и роднини. — За престојот на В. Чолаков во разни места во Бугарија и Македонија, и воопшто во Турција, имаме повеќе соопштенија. Ако го прифатиме искажувањето на Константин Миладинов за времето на тргањето на пат на В. Чолаков од Москва за точно — околу средината на октомври 1858 година — тогаш можеме да помислиме дека Чолаков најпрвин ја посетил Македонија, а потоа Бугарија. Знаеме дека веќе во ноември 1858 г. Чолаков е во Кукуш и Солун. Во декември 1858 г. е во Цариград. Колку време останува во Цариград, и каде оди од Цариград, не ми е познато. Секако тој е во Цариград и на 31 декември 1858 година, со која дата го потпишува својот допис за Кукуш, што е публикуван во списанието „Български книжици“, 1858, ноември, 2, 333. Од ова патување Чолаков секако му пишувал на К. Миладинов во Москва. Еден доказ за тоа наоѓам во писмото од Константин Миладинов, упатено на 8 јануари 1859 година, до Г. С. Раковски. Во ова писмо, со коешто Константин Миладинов стапува во преписка со бугарскиот писател и револуционер Г. С. Раковски, нашиот поет го истакнува следниов факт:”...И В. Чолаков ми писа за Вас, и ја отдавна имах намерение да Ви предложам знакомство”, вели, на едно место, во своето писмо, К. Миладинов. Во текот на 1859—1860 г. В. Чолаков е во разни места во Бугарија. Така од едно писмо на Неофит Рилски до Цветко Недев во Габрово, од 26. X. 1859 се дознава дека „кир Василија Чолаков, Панаѓорецџт”, кога минувал „лятос през Габрово” добил едно писмо од овој Цветко за да му го однесе на Неофит и дека тоа писмо Неофит и го добил од Чолакова во Рилскиот манастир, „преди два дена”, т. е. на 24 октомври 1859¹³⁾. Во Рилскиот манастир Чолаков имал можност да разговара со својот некогашен учител Неофит Рилски меѓу другото, и за изнаоѓањето можност да се напечати Словарот на Неофит Рилски. Изгледа дека Чолаков му ветил на својот учител оти во Цариград, односно на некои одговорни места ќе настојува да најде начин за да се напечати Словарот на Рилски. За ова ветување се дознава од писмото на Сава Филаретов, од 29 март 1860 г., упатено од Софија до Неофит Рилски¹⁴⁾, односно од писмото на архимандритот Прокопија и Неофита упатено до епископот Авксентија во Цариград, од 7 август 1869¹⁵⁾. Што презел во овој поглед Чолаков, не е познато, но познато е дека тој, за време престојот во Рилскиот манастир, имал можност да го прегледа Словарот на Неофит Рилски и од него да препише неколку страници и, врз база на тоа, да напише и две

¹³⁾ Шишманов, Нови студии, 328.

¹⁴⁾ Шишманов, Нови студии, стр. 333—334.

¹⁵⁾ Истото дело, стр. 335—338.

статии: „Писмо за българският словарь о. Неофита Рилскога“, „Български книжици“, 1859, поем., кн. 2, стр. 731—738, со означување дека статијата била пишувана во Панаѓуриште на 27 септември 1859, и со прилогот „Неколку речи из Словарът О. Неофита прѣписани от г. В. Чолакова“ „Български книжици“, декември 1859, кн. 1, стр. 828—833 и јануари 1860, кн. 1, стр. 25—32. — „Цариградски вестник“ од 5 декември 1859 година објавува вест дека В. Чолаков нашол во Рилскиот манастир еден ракопис од бугарскиот патријарх Ефтимија: „Житието на св. Петка Параскева“ од 1471, 1483 година (Стојанов, Книжнина, II 15788). — Од едно писмо на Сава Филаретов, од Софија, пишувано на 6 септември 1859 година и упатено до Најден Геров, се дознава дека Филаретов бил со В. Чолаков пред тоа во Самоков: „Заедно правихме визити и живеехме и не разбрах нищо особено за целта на негово птување“¹⁶). Ден подоцна, на 7 септември 1859 година, Зах. Екон. Круша од Панаѓуриште, преку В. Чолаков, му испраќа поздрав на Најден Геров¹⁷). На 21. XII. 1859 година Чолаков е во Цариград (Стојанов, Книжнина, II, 15784). — При крајот на 1860, преку Романија, Чолаков доаѓа во Белград, каде ќе има неколку тешки моменти во својот живот, доаѓајќи во остар судир со Г. С. Раковски и некои бугарски ученици во Белград, како и со белградската полиција. Полициските списи од 1860 година, и запленетата кореспонденција на В. Чолаков со разни луѓе во Бугарија, Русија — можеби и кореспонденцијата со К. Миладинов — не можев да ја добијам, поради тоа дека уште архивистички не е обработена — а таа би ни помогнала за подоброто запознавање, меѓу другото, и со престојот на Чолаков во Белград. Во недостиг на овие материјали, овој престој на Чолаков во Белград, овдека го реконструирам врз база на некои писма од Георги С. Раковски, упатени од Белград до неговиот пријател Јосиф Дајнелов во Цариград, инаку обајцата борци против унијатството.

На 21 ноември 1860 година Г. С. Раковски му пишува од Белград на Ј. Дајнелов (Архив на Г. С. Раковски, I, Писма и рѣкописи на Раковски, БАН, Институт за българска литература, Софија, 1952) писмо (№ 132 во Архивот), во кое го известува свсјот пријател, оти разбрал за доаѓањето на Чолаков во Белград, каде дошол, божем, да го ликвидира Раковски! „За исуитина (Чолаков) — пишува Раковски — што е дошъл тук известихмеса чи той е дошъл нарочно за мене да ся покуси даже и на живота ми“. Од писмото се дознава понатаму, дека Раковски водел сметка за движењето на Чолаков, наречувајќи го за „најглавний што е разбъркал сичко по България и еше бърка нъ ще најде батя си тук“. Од алузијата на Раковски може да се разбере дека ништо убаво не го чекало Чолакова во Белград. (Интересно е да се спомене, дека на редакциониот одбор на Архивот на Раковски, како да не им е достатно познат Чолаков, бидејќи го наречуваат „някај си Чолаков“, кого унијатите од Цариград беа го испратле во Бугарија и во Белград за да го пропагира унијатското движење).

¹⁶) Геров, Из архивата, II, стр. 536—537.

¹⁷) Истото дело, I, стр. 979.

Многу повеќе податоци за В. Чолаков и за неприликите што ги имал во Белград, ни оставил Г. С. Раковски во друго едно писмо, пишувано во Белград на 13 декември 1860 и упатено до спомнатиот пријател на Раковски — Ј. Дајнелов. Со првите зборови од писмото, радостен, Раковски го известува својот пријател дека „исуитина“, Чолаков, е веќе „в клетка“ и, понатаму во писмото, му ја изнесува историјата на паѓањето на Чолакова во затвор. На 11 декември — била недела — Чолаков ги посетил во нивниот стан некои бугарски младици, ученици во Белград, и „почнал да им проповеда папишаштво“. Учениците, незадоволни со неговата постапка, го собориле Чолакова на земја и му дале еден добар „бой по бугарски“. И не се задоволиле со тоа, туку викнале еден жандарм и му го предале Чолакова на полицијата, дигајќи општужба против него, како против човек што ги советува да го напуштат градот. Чолаков, пишува Раковски, „исуитин остава замаян и убърква конци; а магаришки рая го прие гост“. Сликата на затворот како „магарешки рај“ Раковски ќе ја употребува во сите писма во коишто ќе говори за Чолаков и неговото паѓање во белградскиот затвор. Пишувајќи му понатаму на својот пријател за судбината на Чолакова, Раковски му соопштува дека утрентата Чолакова го префрлиле во главната полиција и му го запечатиле станот. Истото попладне во полицијата бил повикан и Раковски: „мя викаха та пригледахми сички му писма и книжа“. И имал Раковски што да види! „Нъ какво да ви кажя? То умърсило цяла България!“ Главен „дописник“ на Чолакова му бил Гика — Драган Цанков, но ималс и „попове и други лица в тоя вон приплетени“. Писмото — му пишува Раковски на својот пријател — го пишува на брзина, зашто сакал одново да оди во полицијата, за да се потруди да ја задржи целата кореспонденција на Чолакова! Инаку и во ова писмо го повторува кажаното за „магарешкиот рај“ во кој допаднал Чолаков и за судбината што го чекала „къту едно краставо куче“. Притоа дава некои деталји за тепањето што му го дале бугарските ученици минатиот ден на Чолаков, додавајќи дека пред куќата каде што се одиграла оваа тепаница, беа се насобрале многу Срби, коишто „скърпали зъби от вѣн и искали да влязат и да му отрежѣт глава“. А Чолаков како да бил здрвен, ни збор не рекол. На Чолакова „Ето как му ся оплете пристойний венец за труда му“. — Во врска со ова соопштеније, Раковски го прашува својот пријател што сториле тие, во Цариград, против Драган Цанков. Овие двајца се — додава Раковски — „найголеми двигатели на тейзи раздори между народа ни“. Раковски Чолакова го смета веќе за безопасен, бидејќи нему Раковски и неговите пријатели „... му смъкнахми самара и той веки го мислете за нищо“. Од запленилите материјали — кореспонденцијата на Чолаков, Раковски можел да констатира дека Чолаков задржувал копии од дописките што ги објавувал (во „България“) со наслов „Бай Драгане“, без потпис. Со ова искажување на Раковски олеснето е сега утврдувањето авторството на низата дописки од Чолаков. Меѓу прегледаните работи на Чолаков се наоѓал и „един симбол съставен как да вярват българи папа...“.

Во П. П. (постскриптурот) дал последно соопштение: „Сега доход от полиција, обещаха ни ся да ми дадат сички му дописки и него да го заклешат нејде си де не можеш да види веќе Бугарија!“

Во следното писмо од Раковски до Дајнелов, во коешто станува збор и за Чолакова (Но 134, од 16. XII 1860), Раковски го известува Дајнелова дека Чолаков од затворот бил спроведен со полиција и испратен — вратен за Романија, преку која дошол во Белград, „да си търси тук беля“, Доколку се однесува до кореспонденцијата на Чолакова, уште не беше ја добил, за да може подетално да ја прегледа.

Некои нови моменти од авантурата на Чолаков во Белград се изнесени во писмото од Раковски до Дајнелов (Но 141) од 20. I. 1861 г. На Чолакова, во незгодата што му се случила во Белград, му помогнале некои попови, што го познавале од Русија, и „без да угода аз, издействиували при управ. полициј та го пустнале!“ Подоцна полицијата се покајала што го сторила тоа, а истото го зажалиле и впросните попови. „Сега пак е сплетен“, додава Раковски. Дури и митрополитот бил заинтересиран, и дознал повеќе работи за Чолакова одошто му биле познати на Раковски. И, уште еднаш со задоволство, го истакнува фактот дека Чолаков „бој и магарешки рай не ще го заборава до де е жив“. Инаку, забележува дека Чолаков и во „Браила е бъркал нешто“.

Во приската меѓу Раковски и Дајнелов наоѓаме уште некои вести за Чолакова. Во писмото на Раковски (Но 149) од 24. II. 1861 г. овој го известува Дајнелова дека го добил неговиот драматизма” и дека ќе го напечати во следниот број на „Дунавски лебед“, додавајќи една пофалба на сметка на Дајнелов:” Добре сте сторили че сте вмъкнали в тая сцена и Чолакова” и, по повод спомнувањето името на Чолакова, додава дека на неговото прашање зашто уште не ги објавил дописките на Чолакова, дури сега му одговара со тоа што му вели дека не стоело тоа толку до него колку до белградската полиција, која дописките на Чолакова ги сметала за тајна, која не било згодно јавно да се изнесува. — Инаку, и во ова писмо, со задоволство го повторува фактот дека „Чолаков доби бой до де му почерняха меса, седе в магарешки рая и најпосле ся изпѣди“. Од писмото се гледа и тоа дека на Раковски му било познато тогашното боравиште на Чолакова. Тој знае дека е Чолаков во Хрватско, каде соработувал со познатиот унијатски пропагатор Чокрљан, којшто доаѓал и во Македонија, и против кого Раковски ќе пишува на неколку пати во својот лист „Дунавски лебед“.

Од своја страна и Васил Чолаков говорел за неприликите што ги имал во Белград, осудувајќи го за истите Г. С. Раковски. На едно место Чолаков се жали дека Раковски, кого го наречува „луди“ и непријател, — успеал да го опрчи Чолакова пред српската власт: „сполучил чрез разни интриги да ме очерни пред сѐрбското Правителство“¹⁸⁾. За карањата што ги имал Чолаков со Г. С. Раковски во Белград, пишува Чолаков и во својата дописка, датирана во Загреб на 17 јануари 1861 година и објавена во весникот „Бугарија“, II, 101, стр. 767¹⁹⁾. Инаку за пристигањето на

¹⁸⁾ Шишманов, Нови студии, стр. 349.

¹⁹⁾ Стојанов, Книжнина, I, 7905.

В. Чолаков во Белград донесе една задоцнета вест и „Цариградски вестник“ од 25. II. 1861 (веста е од 7. II. 1861), во која Чолаков е наречен „пропагандатор на унијата“ (Стојанов, Книжнина, II, 8548).

Во Загреб е Чолаков во дружба со Константин Миладинов — покрај спомнатото за соработката со Чокрљан — за сето време додека се печати Зборникот од народни песни на браќата Миладиновци. — Во ноември 1862 година Васил Чолаков е одново во Бугарија²⁰).

2

Друг конкретен податок за врските меѓу Васил Чолаков и браќата Миладиновци, претставува неговиот напис за Кукуш, објавен во списанието „Български книжици“, 1858, ноември, 2, 333 — сл. Овој напис на Чолаков содржи низа интересни податоци за неговиот престој во Кукуш, за неговата акција во напредното македонско градче и за неговото дружење со истакнати кукушани, пред сè за неговото дружење со Димитрија Миладинов.

Еден од поводите за преземање патување во Кукуш и во Македонија воопшто, било соопштението, што имал можност Чолаков да го чита во „Български книжици“, бр. 10 (св. 2 за мај) од 1858, стр. 19—21, во рубриката „Съвремена летопис“²¹). Во овој напис се говори за тоа дека „пред неколку месеци въведе се българският јазик во училищата и в црквите кукушки“. Понатаму во написот се зборува за одушевеноста на народот со ова дело, за учењето на народниот јазик и воопшто за народната пробуда во Кукуш и во Пољанин — Дојран. Во написот се говори и за раководителите на ова народно движење: Нако Станишев, кукушанец и „Не помалку безсмртно име тѝа остават за своето усрдие и ревност и достопочтениот им учител Димитрија Миладинов (печатено Минадинов, погрешно) е помошникот Ксенофонта; они вечно тѝа се споминаат како првоначални насадители и распространители на народното учение и просвещение в тая страна“.

За да го провери ова соопштение за преродбата во Кукуш, и за да го поддржи истото (а секако и за да собира географски и др. податоци од теренот на Македонија) дошол В. Чолаков во Кукуш, како што пишува тој во својот напис за Кукуш²²).

Со голема веројатност би требало да се претположи дека доаѓајќи во Кукуш од Москва В. Чолаков носел братски поздрави и писма од Константина за Димитрија Миладинов, со препораки.

²⁰) Шишманов, Нови студии, стр. 344.

²¹) Написот е објавен без потпис. Него Чолаков можел да го чита во Москва, каде престојувал во времето на излагањето од печат на списанието „Български книжици“. Во говорот што го одржал пред кукушаните на 30 ноември 1858 година — заправо во печатениот текст од тој говор, што бил објавен во продолжението на неговиот напис за Кукуш, напечатен во „Български книжици“, ноември 1858, стр. 336—340 — Чолаков не го споменува името на местото, градот, каде го читал спомнатиот напис во кој се говори за успехот на народната пробуда во Кукуш, но јасно е дека тоа било во Москва. Името на градот го испуштил за да нема тешкотии со турската власт и фанариотите, коишто можеле од тоа да прават и некаков капитал.

²²) Објавен во „Български книжици“, 1858, ноември, стр. 333—335.

Веќе на 24 ноември 1858 година Васил Чолаков е во Кукуш како гостин кај „известниот родолюбец Г. Нако Станишев“. Идниот ден Станишев го одвел Чолакова во кукушката црква каде Чолаков имал можност да чуе притужби на кукушаните поради тоа дека немале „български книги“, за да можат да ја прослават св. Екатерина—на 24 ноември—на словенски јазик „заедно с сичките други Българи“. Понатаму во својот напис Чолаков тврди дека „богослужието, особено Божествената Литургија“ се свршавала скоро сета на „бугарски јазик“. Апостолот и Евангелието се читале по преводите на О. Неофита. Во Кукуш Чолаков бил радо виден гостин и чорбациите му послужиле од нив да собере разни сведенија, што Чолакова го интересирале, особено доколку се однесувало за злоупотребите на тамошните владици. Истакнувајќи ги кукушаните како разбудени родољубци, Чолаков особено ја истакнува улогата на Димитрија Миладинов во будуњето на кукушкиот човек: „Главен двигател на събудвањето не само в Кукуш, но и в многу други Македонски градове и паланки, как-то: в Полянин, Воден, Струмица и даже в Охрид, ѝе достоиниит за уважение родолюбец, главниит учитель в Кукуш — Г. Димитрий Миладинов, человек със най-благородни стремления и с необикновена деятельность, проведените с него десет дена (к. м.) са най честити в мойт живот“²³⁾.

Ова е искажувањето на Васил Чолаков за воведувањето на народниот јазик во кукушките школи и цркви и, што е особено важно за нашиот моментен интерес, тоа е неговата јасна оценка на улогата на Димитрија Миладинов во народната прубуда не само во Кукуш, туку и во други места од Македонија.

Од искажувањето на В. Чолаков понатаму дознаваме дека тој за време на својот престој во Кукуш десет дена бил постојано во дружба со Димитрија Миладинов, коишто денови ги смета за најсреќни во својот живот. Интимен и драг пријател на Константина во Москва, носејќи со себе сигурно топли чувства за саканиот брат на својот другар од Москва, по престојот во Кукуш, Чолаков носи најтопли чувства и за Димитрија Миладинов, така што од овој момент врските меѓу Чолаков и Миладиновци се цврсти и искрени и ќе трајат до крајот на животот на Миладиновци, уште еднаш потврдени и подјакнати за време повеќемесечниот престој на Чолаков и Константин Миладинов во Загреб. И подоцна, кога ќе го пишува некрологот за Миладиновци, Чолаков со тага во гласот ќе се сеќава за својот престој во Кукуш и за десетодневната дружба со Димитрија Миладинов. И веднаш штом беше дознал за тешката положба во која допаднале Миладиновци — во цариградскиот затвор, веднаш Чолаков почнал да собира вести за нив од разни страни, за да може да преземе акција за ослободувањето на затворените пријатели, за што ќе се зборува понатаму.

²³⁾ Во написот на Чолаков за Кукуш, „Български книжици“, ноември 1858, стр. 333—35.

Хронолошки трет по ред доказ за соработката меѓу Константин Миладинов и Васил Чолаков е оној од којшто може да се осети влијанието на некои мисли на Чолаков во пишувањето на Константин Миладинов. На ова влијание, колку што мене ми е познато, досега никој не укажал, а тоа е секако значајно и го осветлува уште повеќе односот меѓу двајцата преродбеници.

Откако беше го приготвил Зборникот од народни песни за печат, и беше го дал да се печати во печатницата на д-р Људевит Гај, Константин Миладинов издал — како што е познато — еден „Оглас“ со кој ја повикува читачката публика да се претплати за Зборникот. Овој „Оглас“ бил напечатен одделно и приложен кон загребскиот весник „Народне новине“ од 18 јануари 1861 година²⁴). Подоцна е препечатуван во целина или во изводи во расни весници и списанија кај Хрватите, Словенците, Србите, Бугарите, Чесите. „Огласот“ за Зборникот од народни песни на браќата Миладиновци започнува со следниве зборови: „Триесет години од како се покажала нашата зора од умственото развитие...“ Оваа мисла на Константин Миладинов претставува всушност повторување на следнава мисла на Васил Д. Чолаков, искажана во неговиот говор, одржан пред кукушаните на заминувањето од Кукуш, при крајот на 1858, и печатен во „Български книжици“ од 1858, декември, книжка 2, стр. 335—340: „Уште пред триесет години беше се покажала наша книжевна зора“. Очигледно е дека и едниот и другиот мислат на едно: на работата на Јуриј Иванович Венелин „Древние и нынешние Болгаре“, 1829, односно на работата на Венелин на теренот на Бугарија во 1830 година, но зачува скоро дословното користење на Миладинов со формулацијата на Чолаков. И уште нешто. Додека Чолаков, на 30 ноември 1858 година можел да говори за триесет години од појавата на бугарската „книжевна зора“, Константин недоволно повел сметка за тоа дека во 1861 година, кога го напишал, „Огласот“ беа минале повеќе од триесет години од појавата на Венелиновото дело. При пишувањето на „Огласот“ — а во користењето на разгледуваната мисла на Чолаков и Миладинов, нашиот поет можел да се користи со печатениот текст на Чолаков, но таа мисла можел да му ја сугерира и самиот Чолаков, којшто е во тоа време веќе во Загреб. Донекаде со истава мисла ја започнува својата биографска работа за браќата Миладиновци и Рајко Жинзифов.

Виден доказ за соработката на Константин Миладинов со Васил Чолаков е изјавата што Константин Миладинов ја дал во почетокот на предговорот во Зборникот од народни песни. Благодарувалки им на тие што му помогнале со песни за Зборникот од народни песни, Кон-

²⁴) Х. Поленаковиќ, Три прилога за запознавањето на браќа Миладиновци, Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје, Историско-филолошки оддел, книга VI, Скопје, 1953, стр. 89.

стантин Миладинов споменува”: Од сите најголема благодарност за тоа общеплезно собрание заслужили со искреното им усердие Г. В. Чолаков, кој снабди нас со сите почти песни от восточните стр’ни; и Г. Рајко Жинзифов, кој најповике ни помогна со песни и обичаи од западните стр’ни”.

Од изјавата на Миладинов за помошта што ја добил од Чолаков се дознава едно: дека скоро сите песни од „восточните стрни”, т. е. бугарските, ги добил Миладинов од Чолакова. Но од оваа изјава не дознаваме ништо за тоа да ли бугарските песни ги собрал Чолаков или и тој ги добил од некого. Во науката е утврдено дека повеќето од бугарските народни песни, што се објавени во Зборникот на Миладиновци, не ги собрал Чолаков, туку ги собрале бугарските книжевници, односно научници: Марин Дринов и Нешо Бончев. „...по големата часть от обнародваните в тоя сборник (на Миладиновци) Панагюрски песни. . . сь от песните които ние (Марин Дринов) с (Нешо) Бончев, сме събирали в Панагорище през 1857/58 година” и му ги испратиле во Москва на В. Чолаков „защото много требали в Москва некому си, който се стегал да обнародва голем сборник от паметници на българските народни умотворения²⁵⁾. Од Панагуриште собирал народни песни и самиот В. Чолаков, а од Софија Сава Филаретов²⁶⁾. Покрај оваа јавна благодарност за соработката во Зборникот, К. Миладинов уште на едно место говори за Чолакова, кога говори за „хорото” во Панагуриште (стр. VI од преговорот), го истакнува фактот дека сведенија за ова „хоро” добил од Чолаков. И во напомената кон песната бр. 58: Цар И. Шишман (стр. 78) Константин објавува едно народно предание од Самоков за последниот бој на бугарскиот цар И. Шишман со Турците, што „извлекохме из пътническите записки од Г. В. Чолакова”.

За народните песни што В. Чолаков му ги дал на Константин Миладинов, за да ги вклопи во Зборникот од македонски народни песни на браќата Миладиновци, имаме и конкретни податоци, што ги оставил и самиот Васил Чолаков. Во едно дочувано писмо на Васил Чолаков упатено од Загреб, на 12 април 1862 година, до д-р Фрањо Рачки, покрај други многу интересни работи, се дава и бројот на бугарските народни песни, што Чолаков му ги дал на Константин Миладинов, за да ги употреби овој во Зборникот од народни песни, што го зготвил за печат. „Може да ви ѝе познато — му пишува Чолаков на Рачки — че като дојдох преминьтѣта година в Загреб, покойнийт мой друг Константин Миладинов ме умоли да му дам сто песни из вьсточните старни на България, за да може да даде названье своята збирка „Български народни песни”. Аз — додава Чолаков — с благодарение испълних молбѣта на свойт друг, като ми ся

²⁵⁾ Петър Динев, Марин Дринов и Нешо Бончев, Списание на БАН, 56, 1937, 197; М. Арнаудов, Братя Миладинови. . ., 184.

²⁶⁾ Ив. Хаджов, Братя Димитър и Константин Миладинови, София, 1944, 230—231; М. Арнаудов, Братя Миладинови, 184—185 не е многу уверен дека Сава Филаретов му ги испратил песните од Софија на Миладинов.

вече да ми даде непременно сто (сто) форинта от тукашните предбројници за трудът ми. Но като предбројниците не испратиха парите с време, то ѝ ест докле беш сам Миладинов в Загреб, и като не знаех и аз че ще мя постигне таково зло в тукашните старни, то оставихме да се наплатиме в свое време като се върна в България”.

Понатаму во писмото Чолаков говори за обидите што ги чинел кај издавачот на Зборникот — А. Јакиќ, за да добие сто форинти, што му ги ветил Константин Миладинов, па бидејќи во тој поглед немал потполн успех кај издавачот, го моли Рачки, тој да интервенира кај Јакиќа во смисла на барањето на Чолаков. Како доказ за тоа дека навистина му дал на Константина Миладинов бугарски песни за Зборникот на Миладиновци, се повикува на јавната благодарност, што Константин му ја искажал во предговорот од Зборникот.

Од изјавата на В. Чолаков се дознаваат повеќе работи што се во врска со Зборникот на браќата Миладиновци: а) за бројот на бугарски народни песни што Чолаков му ги дал на Константина, за да ги напечати во Зборникот — тој број би бил: сто; б) за тоа каде тие песни му биле дадени на Константина — во Загреб; в) со каква тенденција овие песни ги побарал Константин Миладинов; г) и од каде доаѓа денешниот наслов на Зборникот на Миладиновци; д) и, како консеквенција, поради уфрлањето нови, бугарски материјали, рушењето на композицијата на Зборникот и и с ф р л а њ е т о на материјали што еднаш биле планирани да влезат во Зборникот; е) за висината на хонорарот што бил одреден со договорот меѓу Константина Миладинов и Васил Чолаков; е) за спорото пристигање на претплата за Зборникот.

а) Од изјавата на Васил Чолаков се гледа дека тој божем на Константина му дал сто бугарски народни песни, за да може Константин да ги употреби во Зборникот. За жалост, како што е познато — а во тој поглед се сторени и забелешки на Зборникот — Константин пропуштил да ги означи местата од коишто се запишани сите песни од Зборникот, само на еден дел, и тоа помалиот дел, од песните е означено местото од каде се односните песни запишани. Ова е еден сериозен недостиг на Зборникот на браќата Миладиновци, којшто оневозможува прецизно утврдување топографијата на песните од Зборникот. Но со една анализа на јазикот на песните може да се издвојат бугарските од македонските и, во тој случај, ќе се види дека во Зборникот на Миладиновци нема сто бугарски народни песни, туку е тој број нешто помал, што говори за тоа дека Константин Миладинов извршил избор од добиените бугарски песни, или пак бројот на добиените песни од Чолакова не бил онолкув каков го дал Чолаков во писмото до Рачки. Најголем дел од бугарските песни се од Панаѓуриште. Редакторот на III издание на Зборникот²⁷⁾. М. Арнаудов изјавува: „Панаѓуриште е застъпено с 12 песни, но фактички от тук сь дадени много повече, като личи от говора и от сходството с песни в другите по-късни сборни-

²⁷⁾ Братя Миладинови, „Български народни песни“, София, 1942 стр. LXI.

Мо спомението си давам, како што
 мислам да ме удостоите со вааша
 лод и со што, бидејќи збор намен
 ет, по којшто, пријател.

Ако Васна Мисоство претставува
 интерес во тој случај, то е
 уште подобра идеја од друга
 која не е воопшто неоспорлива
 Ја мислам како да се постои
 ми е.

Кривојане

1862 год.

Април 12

Васил Чолаков
 Б. Чолаков
 Упатено од Загреб, № 317.

ци”. — Од Панаѓуриште има означено не 12 песни, како тврди Арнаудов, туку: 14: бр. 10, 39, 51, 61, 69, 107, 113, 116, 120, 128, 141, 149, 166, 659. Покрај од Панаѓуриште, означени се и две песни од Софија: бр. 49 и 64. Останатите бугарски песни од Зборникот на Миладиновци се: 46, 53, 58 (заедно со преданието), 62, 63, 70, 71, 72, 76, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 89, 92, 93, 94, 95, 98, 99, 100, 103, 104, 106, 108, 109, 111, 112, 114, 117, 118, 119, 129, 130, 133, 134, 135, 136, 140, 152, 153, 160, 161, 172, 207, 211, 213, 214, 215, 280, 281, 283, 324, 325, 326, 327, 328, 557 или во сè седумдесет и седум бугарски народни песни.

б) Прашањето каде бугарските песни Чолаков му ги дал на Константин Миладинов, за да ги внесе во Зборникот, по ова писмо на Чолаков станува јасно: во Загреб, а не како што се мислише досега — во Москва. Досега, во овој поглед, се користеше искажувањето на Марин Дринов — што понапред е цитирано — за тоа божем песните во Москва биле испратени на Чолаков, бидејќи таму „многу требвали. . . некому си”²⁸⁾.

в) Најважно прашање што се поставува во врска со изјавата на Чолаков дадена во ова писмо е во тоа: со каква тенденција ги побарал Константин бугарските песни од Чолакова. Во досегашните пишувања за Миладиновци можеше да се чуе и вакво авторитетно мислење: „в желанието си да представи фолклорно и двете главни области на Бугария, источна и западна, тој (Константин Миладинов) се обврца за помош към студентите, които съ могли да вникнат в интересите му и да изпълнят прилично възложената им задача”²⁹⁾. — Од искажувањето на Чолаков се гледа дека друга тенденција имал Константин Миладинов кога ги побарал бугарските народни песни од Чолакова: „. . . за да може да даде назвање својата збирка „Български народни песни”. Зошто тоа му било потребно на Константина?

г) Од неколкуте изјави на Константина и некои негови блиски пријатели се гледа дека тој имал одредено мислење за материјалите што тој ги спремал во Москва за печат” . . . и ја имам многу македонски песни, кои сакам да издадам мало подоцна; зашто сега не ми позволявет обстојателствата” (К. Миладинов, на 8. јануари 1859 од Москва до Г. С. Раковски). И неговиот пријател Жинзифов, како и рускиот пријател Рачински, во своите написи за Зборникот на Миладиновци, песните од тој Зборник ги наречуваат м а к е д о н с к и, онака како што ги наречувал и самиот Константин. А кога требало дефинитивно Зборникот да влезе во печат, Константин не туку така лесно можел насловот да го даде — каков што носи денеска Зборникот — само врз база на материјалите што тој ги имал (што тој ги бележел, или брат му Димитрија, или ги добил од Рајко Жинзифов) и заради тоа тој бил принуден да побара бугарски народни песни да може Зборникот да го нарече”: Български народни песни”. Кога еден ден ќе се најде автографот на Зборникот од браќата Миладиновци — со кој Константин дошол во Загреб од Гаково, или оној автограф што во Виена го донесол Константин од Москва —

²⁸⁾ Петър Динев, Спомнато дело, 197; М. Арнаудов, Братя Миладинови, стр. 184.

²⁹⁾ М. Арнаудов, На истото место.

тогаш со сигурност ќе може да се каже како го замислувал Константин насловот на својот Зборник пред да внесе во него и народни песни од бугарскиот терен!

д) Ова писмо на Чолаков до Ф. Рачки ни дава одговор и за едно прашање што често ги мачеше истражувачите на животот и делото на Миладиновци, кога стануваше конкретно збор за испуштањето од Зборникот некои материјали, што биле планирани порано да влезат во Зборникот, а за кои се говори конкретно во „Огласот“ — поканата за претплата на Зборникот. Како што е познато, во „Огласот“ се давала содржината на Зборникот и претплатниците на Зборникот знаеле дека тој, меѓу другото, ќе содржи и: „... околу две хиљади слова, од кои употребенјето не је често, или кои имаат по наречје некаква разлика“, како и „Опште ќе се напечатат единаесет хороводни песни со ноти“. — Кога претплатниците го добиле Зборникот во свои раце, тие, во самиот почеток на книгата, на првата страна од предговорот можеле да прочитаат едно како извинување на Константин: „Огромноста од книгата не позволи да се печатат Б. слова, и песните со ноти“. По ова писмо на Чолакова извинението на Константин Миладинов може да се прими само со извесна резерва. Веќе еднаш редигиран Зборникот во Гаково и, веднаш по пристигањето на Константина во Загреб, предаден во печатницата на Људевит Гај да се печати³⁰⁾, Зборникот доживува измени во композицијата. Се уфрлуваат бугарските народни песни, коишто знатно го наголемуваат обемот на книгата и ја разбиваат композицијата. Заради ова се наложува скратување на материјалот, што порано бил планиран да влезе во Зборникот. Поголемиот дел од речникот се испушта и се испуштаат единаесете хороводни песни со ноти. Додека за редуцијата на речникот не мораме многу да жалиме, бидејќи и од оној дел што е објавен на крајот на Зборникот гледаме како работел Константин како лексикограф, нам ни е жал за испуштените хороводни песни и, особено, за нотите, коишто значат почеток на мелографирањето на македонската народна песна воопшто. За жалост овие материјали до денеска уште не се откриени.

ѓ) Писмото на Чолаков до Рачки ни дава одговор и на прашањето како се хонорирале песните од Зборникот. За сто дадени песни, Чолаков имал да прими 100 форинти, или по една форинта за секоја песна, или 50 примероци од Зборникот на Миладиновци, којшто се продавал по 2 форинти екземплар.

е) На крајот, интересен податок дава писмото и за тоа како пристигала претплатата за Зборникот. До тргањето на Константина од Загреб, средината на јули 1861 година, а откако Зборникот бил излезен од печат веќе две недели, претплатниците не брзале многу да ја пратат претплатата, секако и заради тоа дека и експедицијата на Зборникот не одела којзнае колку брзо. На тој начин, за ова, релативно, кратко време и не можело да се соберат доволно пари, за да му се плати хонорарот на Чолаков.

³⁰⁾ X. Поленаковиќ, Три прилога. . . 88—91,

Убав доказ за пријателските врски меѓу Васил Чолаков и Константин Миладинов претставува и подарениот примерок на Зборникот од браќата Миладиновци, со топлата посвета од Константина:

„Г. В. Чолакову в знак неизмерной любви и побратимства и великой благодарности за трудове му”.

1861 18/6 јулия
в Загреб.

К. Миладинов³¹⁾.

Од познатите посвети, сторени од страна на Константина на одделни примерици од Зборникот, по посветата што е сторена на примерокот што Константин му го предал лично в рака на Штросмаера во Гаково, ова е најтоплата посвета сторена на еден искрен пријател. Самата таа посвета многу говори за „неизмерната” љубов која ја одгледувал Константин кон пријателот Чолаков и која траела за сето време на познанството на овие двајца пријатели. Покрај изразот на топлата љубов, што избива од оваа посвета, таа ни го прикажува и лојалниот Константин, кој, и на овој начин, не заборава да му се заблагодари на пријателот Чолаков за „трудовете му”, т. е. за отстапените 100 бугарски народни песни, за отстапените податоци за „хорото” во Панаѓуриште, за легендата од Самоков за И. Шишман и, веројатно, за учеството во работите околу печатењето на Зборникот (евентуално учество во вршењето коректури и сл.). Оваа посвета ни говори уште нешто за односот Чолаков—Миладинов: за побратимството меѓу Васил Чолаков и Константин Миладинов. Овој податок од посветата на Чолаков ми сугерира една мисла, а во врска со едно прашање на коешто своевременно не можев да дадам задоволителен одговор. Се работи за следново. Во мојот труд: Кој од браќата Миладиновци бил во Загреб заедно со Константина³²⁾ разгледував некои искажувања од неколку написи за Миладиновци, во кои се тврдеше дека, покрај Константина, и заедно со него, во Загреб престојувал уште еден од браќата Миладиновци — се тврдеше Димитрија Миладинов дека бил во Загреб, кога и Константин. Ми се чини дека успеав во споменатиот мој труд да докажам дека Димитрија не можел да престојува во Загреб во времето, кога таму престојувал Константин, од обични причини, дека тогаш Димитрија бил пред паѓањето во затвор.³³⁾ Но во исто време укажав и на некои податоци дека во Загреб престојувал некој човек, кој се издавал за брат на Константина, а носел презиме Горчелав. Константин и овој Горчелав го посетиле еднаш Грко-католичкото, семјениште во Загреб и му подариле два примерка од делото на Неофит Рилски: „Избраниа из свѣщеннаго Писаниа Ветхаго и Новаго Завета” (— Христоматия славянскаго языка, Цариград, 1852). Во податокот за овој подарок Горчелав се означува како брат на Константина и јас, во својот труд, не можев да кажам кој бил тој брат на Константина,

³¹⁾ Владислав Миладинов Алексиев, Българска земя, София, 1943; стр. 213 дава факсимил од посветата; М. Арнаудов, Братя Миладинови. . . 203.

³²⁾ X. Поленаковиќ, Три прилога. . ., 94—100.

³³⁾ X. Поленаковиќ, Спомнатото дело, стр. 97.

што престојувал, во истото време кога и Константин, во Загреб. Истакнувањето побратимството меѓу Константина и Чолаков во посветата на примерокот од Зборникот што Константин му го подарил на Чолакова, можеби го решава прашањето: на кого се однесува зборот брат на Константина. Чолаков, како што се виде од досегашното пишување во овој труд, му бил толку близок на Константина, што тие станале и побратими, а побратимството кај нашите народи, и особено во тоа време, е рамно на братството по крв. Подарокот на Неофитовата „Христоматија“ на Грко-католичкото сјемениште во Загреб е уште еден можеби доказ повеќе дека во Горчелава се крие—Чолаков. Како што се виде понапред, Чолаков бил ученик на Неофита Рилски, со него одржувал и пријателски врски, пишувал за него. Не е, тогаш, никакво чудо што и тој, заедно со Константина, учествувал во носењето подарокот — книгата на својот учител! Останува отворено прашање за причината зошто Чолаковото име се дава како Горчелав. Побратимот на Константин Миладинов се викал Васил-иј Д. Чолаков. Во спомените на неговите сограѓани и роднини тој бил познат и со прекарот „Чолачето“, но името (или презимето) Горчелав и денеска е за мене необјасниво. Чолаков дошол во Загреб доста огорчен од Белград, каде дошол во судир со Г. С. Раковски, кој со разни интриги го наклеветил Чолакова кај српското правителство; во Загреб — како што се гледа и од ова писмо на Чолаков до Ф. Рачки — Чолаков не успеал да си обезбеди некаква сигурна егзистенција. Од писмата, што му ги упатил на Ф. Рачки се гледа дека неговата материјална положба била многу тешка, кога морал од разни страни да бара помош и кога дури од својот побратим Константин барал хонорар за отстапените сто бугарски народни песни. Дали од оваа негова тешка материјална положба произлегува прекарот (или името) Горчелав!

6.

Додека биле живи браќата Миладиновци, нивниот однос со В. Чолаков бил многу интимен, какошто се виде од кажаното досега. Дознавајќи за апсењето на Константина Миладинов, Чолаков преземал чекори за ослободувањето на Миладиновци, интересирајќи се за нивната положба на сите страни од каде можел да добие вести и сугерирајќи интервенција преку австриското министерство за надворешни работи. Но, познато е како завршија сите интервенции во полза на браќата Миладиновци — со неуспех. Што им останувало уште на пријателите на браќата Миладиновци да сторат за несреќните преродбеници? Да зажалат за нивната тешка судбина и да ја оплачат нивната предвремена смрт. Тоа го сториле во своите некролози и Рачински, и Жинџифов и Чолаков, секој на свој начин давајќи израз на своите чувства за рано загиналите борци за подобра иднина на македонскиот народ.

Во загребскиот весник „Pzoog“, бр. 88 од 28 април 1862 година бил напечатен „Tužan glas jednog bugarina“, некролог за браќата Миладиновци од перото на Васил Д. Чолаков. Во написот на Чолаков доста опширно се говори за обајцата Миладиновци, за нивната работа и тешката судбина; се бараат кривците за нивната смрт. Во почетокот

на написот, Чолаков ги потсетува читателите на веста, што ја донесе „Rozog“ за апсењето на К. Миладинов³⁴), кого Чолаков го наречува „друг и сутрудник“. Знаејќи ја праксата спроведувана во турските затвори, Чолаков бил многу загрижен за судбината на Константин Миладинов, но откако разбрал за интервенцијата на Ј. Ј. Штросмаер, преку австрискиот пратеник во Цариград, да се делува во полза на Миладиновци, тој нешто малу се успокоил. Но неговото успокојување било напразно, бидејќи „Stigoše iz raznih stranah dostovjerna izvešća pa i iz samog Carigrada, da su oba brata Dimitrij i Konstantin poginuli u Carigradskoj tamnici zvanoj Tersana“. Бидејќи сите дописници ги прогласиле браќата Миладиновци како жртви на фанариотите, тој, како Бугарин, сака да каже неколку збора за овој случај.

Чолаков во продолжението на написот — се согласува на полно со дописниците на весниците кога тие тврдат дека фанариотите биле најголеми злосторници на Бугарите и, од своја страна, дава примери за нечовечките постапки на фанариотите и спрема Сиријците. Но, додава Чолаков „... u prpasti bugarskog naroda djeluje još jedan viši faktor. ... ruska dopotopna vlada (tako je zovu sami liberalni Rusi), kojoj se svejednako kao što i fanariotom nedopada narodni pokret u Bugarskoj.“

И откако, во продолжението на написот, доста негативно говори за политиката на руската влада, Чолаков се задржува подолго на народното движење во Кукуш, во 1858 година, против кое движење станале фанариотите и кое, според тврдењето на Чолакова, не ѝ конвенирало на руската политика, која побрзала „... još koncem iste godine da potvrdi pred portom fanariotske vesti.“ — Понатаму во написот пишува Чолаков за доаѓањето на В. А. Рачински во Кукуш и Солун, каде провел цел еден месец „velikom vikom i halabukom i dapače se usudio učenike kukuške škole učiti ruskom pjenju.“

Рачински ги ангажирал сите лица, што му стоеле на челото на народното движење во Кукуш, и особено Димитрија Миладинов, тогашен главен учител во Кукуш, „... kao ađutante po okolnih varoših i po Solunu“ каде живее главниот управител на Македонија. Рачински, покрај тоа, тврди Чолаков „umoli Dimitriju Miladinova da napiše sasma potanko život i ponašanje mjesnoga biskupa Meletija fanarijota o njegovom 12 godišnjem upravljanju biskupije poljanske.“ Димитрија постапил според барањето на Рачински и, како награда за извршената задача, добил 50 рубли, што му биле испратени од Русија (Петроград). Околу испорачувањето на овие 50 рубли — пишува Чолаков — се создала цела афера, и тоа со јасна тенденција, какошто тврди Чолаков, овие пари да го компромитираат Миладинова пред турската власт, како човек, што им служи на Русите, како руски шпиун. Овие 50 рубли, за да дојдат до рацете на Димитрија Миладинов, требало да патуваат од Петроград во Париз, па оттаму во Виена, Цариград, по сите главни градови на Македонија — цела една година „dok za njih ne doznadoše ne samo svi turski činovnici i fanarijoti po glavnih macedonskih varoših, nu i svi evropejski konzuli u Solunu i Bitolji.“

³⁴) Х. Поленаковиќ, Спомнато дело, 92.

Оваа афера со 50. рубли добро ќе му послужи, во почетокот на 1861 година, на охридскиот митрополит — кога народот од Охридско, предводен од Димитрија Миладинов, се дигнал против него — за да може полесно да го оптужи македонскиот преродбеник како човек „koga ruska vlada podupire kao što je poznato svemu svijetu.” Врз база на оваа оптужба, додава Чолаков, „Miladinov bude odveden u željezu u Bitolji iz svoga rodnog mjesta Struge. . .” каде бил учител. Од Битола го префрлиле во Цариград како голем престапник. Откако вака работите ги поставил и — толкувајќи го на свој начин случајот со 50. рубли — Чолаков се прашува дали за тешката судбина на Димитрија Миладинов е крива турската влада, и додава — дека таа не била крива, туку дека Димитрија Миладинов паднал „žrtvom fanarijotskih i ruskih intriga.” Истакнувајќи ја понатаму заслугата на Д. Миладинов за народното будење, Чолаков додава дека Д. Миладинов со својата осумнаесетгодишна работа на истиснувањето на грчкиот јазик од школите и црквите, и со основањето народни школи, си подигнал самиот во народот споменик, што е бесмртен. Семето што го сејал Д. Миладинов цели осумнаесет години, нема да остане без плод, го завршува своето знаење за Димитрија Миладинов В. Чолаков. Од ова искажување на Чолакова народната пробуда кај Димитрија како да започнува со 1841 година, од кога ни се познати и првите преводи на Димитрија од грчки на македонски јазик, од времето уште пред посетата на Виктор Иванович Григорович во Охрид. За оваа преводачка работа говорат и некои биографи на Димитрија Миладинов, но таа уште не ја сметаат како свесна преродбенска дејност.

Во продолжение на својата статија Чолаков дава некои податоци и за Константин Миладинов, за кого тврди дека и тој страдал како „ruski govar”, макар што Чолаков знае, „a znadu i svi njegovi prijatelji, da je baš bio ljuti protivnik Rusije”. Како доказ за тоа дека Константин настрадал како „ruski govar” го наведува пишувањето на баронот Остен — Прокеш упатено на бискупот Ј. Ј. Штросмаер како одговор на интервенцијата, што ја презел Штросмаер во полза на Константин Миладинов. Писмото на баронот Остен-Прокеш било објавено во весникот „Pozog” бр. 1 од 4 декември 1861 година и во него се изнесуваат причините поради кои Константин Миладинов бил затворен. Овој оддел на написот, Чолаков го завршува со тоа што му оддава на Константина големо признание за издавањето на народните песни.

Од она што ќе рече понатаму во својот напис, се гледа дека Чолаков е во судир со Александар Викторовиќ Рачински, пријателот на Миладиновци, претставникот на Славјанскиот благотворителен комитет од Москва кај Бугарите и Македонците и, од декември 1859 до август 1862 година руски конзул во Варна. За ова време Рачински ќе работи на преселувањето на некои Бугари во Русија, за што ќе го напаѓа Рачовски (во „Дунавски лебед” од 10. X. 1861. Стојанов, Книжнина, II, 3170); во 1860 ќе му биде забранет пристап во бугарскиот метох во Цариград (Стојанов, Книжнина, II, 15880) и цариградските Бугари ќе станат против него поради „елинофилството му в црковната борба” (Стојанов, Книжнина, II 15912); ќе испраќа млади Бугари на школување

во Русија (Стојанов, Книжнина, II, 16359) и др. — Напаѓајќи го Рачински, Чолаков тврди дека тој, со тоа што им испраќал писма на некои бугарски родољуби, ги компромитирал пред турската власт. Антирускиот тон на пишувањето на Чолаков во овој напис се продолжува до крајот на истиот. Сакајќи да излезе пред читателите како принципиелен, Чолаков укажува на брошурата што ја издал Синодот на Руската црква: „Ответ рускому вестнику по Болгарским делам год. 1858 С. Петербург” — која е пишувана „на заштиту разбојничке цркве u Carigradskom fanaru i protibugarskom pokretu.”

Написот го завршува со тврдењето дека е непријател на неправдата и дека пишува, и ќе пишува против неа до крајот на својот живот. Наговестува дека ќе објави на бугарски и француски јазик напис: „„Восток и запад или състоянието на българите”, со кој, се надева, „да ću ugoditi ljubiteljem Slavjanstva.”

Написот на Чолаков — печатениот текст секако претставува превод од бугарскиот ракопис на Чолаков на хрватско-српски јазик, како што ќе се види понатаму од неговите писма до Рачки, од кои е само едното пишувано на хрватско-српски јазик и само потпишано од Чолаков, а останатите се напишани на бугарски јазик — набргу предизвикува критика, одговор од руска страна. Истакнатиот антируски тон во написот го извикува уредникот на московскиот весник „День”, да ги отфрли општествите на Чолаков и да го истакне антирускиот став на весникот, „Позор”, а пишувањето на Чолаков да го прогласи за австриско масло. Одговорот на редакторот на „День” носи заглавие „Австријско-хорватская газета „Позор” в Загребе” (Но 29 од 28. април 1862, стар стил). Одговорот на редакторот на „День” започнува со потсетување на „мученической кончине Димитрия Миладинова, каторый претпочел смерть отречению от церкви”, и за разните „слухов о тайных виновниках”, што ги довеле браќата Миладиновци до „Турецкой тюрьмы и смерти”. Се разбира — додава редакторот на „День” — „подозревали во всем фанариотов.” Меѓутоа, во „Позор”, од перото на Бугаринот Чолаков (така го пишува презимето на Чолаков), којшто живеел во Москва, се најдуваат нови кривци: „Русское правительство е его официальных агентов!!!”

Пред да започне со изнесувањето содржината на написот на Чолаков од „Позор”, уредникот на „День” им го претставува на читателите В. Чолакова: „Наш добросовестный обвинитель Болгарин Чолаков, без сомнения, принадлежит к новообращенным чадам Хорватскаго Латинскаго епископа Штротсмайера!” — и дава одломки од написот на Чолаков, во кои Чолаков изнесува „докази” за антибугарската руска политика. „В самом деле тогда” воспользовавшись тем, что Синоду и вообще России, неизвестны были истинныя отношения Цареградской иерархии к Болгарам, какой то ревнитель написал нечто в роде доноса на г-на Даскалова, обличавшаго злоупотребление фанариотов. Этот же ревнитель принял особаго рода меры, чтобы отнять у г-на Даскалова возможность опровергать печатно обвинения, которыми его осыпал официальный его противник”, и додава — „Что за дело до того, что мрачная книжонка встречена едино-

душным отвращением всей Русской публики, — что это случилось четыре года тому назад, что с тех пор Русские путешественники в печатных сочинениях раскрыли, на счет фанариотов, глаза Русского общества (которое прежде могло и не знать злоупотреблений Фанара, и в самом деле их не знало до появления статей Даскалова)?” И, понатаму, додава: „Что за дело до всего этого? Можно пожалуй и через 44 года подозревать, что все наши теперешния и будущия мнения о Болгарах не искренни, а что настоящий наш изгянд на них выразился в книжонке всем ненавистной и которой вероятно стыдится теперь и сам ее сочинитель!” Книгата на која се повикувал Чолаков во својот напис била „... напечатана при св. Синоде и одобрена цензурою, стало быть можно подозревать наше правительство, что оно разделяет мнение изувернаго сочинителя, можно нас обвинять в тайном единомыслии с Фанаром, в умышленном компрометированни Болгарскаго возрождения!... И не только можно, хотя бы только и не поверил, но и надобно. А почѣму надобно? это мы и хотим несколько пояснить читателю: это не наглая клевета на Русское правительство, а именно та тонкая политика, которою южные Славяне спасаются от Русских происков, и за которую получают поддержку Австрийскаго правительства, столь для них благодетельную; это те благородные разчеты, вследствие которых они приобретают таких надежных защитников, каков Австрийский посол в Царьграде, барон Прокеш, и Латинский епископ в Загребе, г. Штросмайер!...”

Понатаму во одговорот на редакторот на „День” се иронизира пишувањето на Чолаков, според кое би излегувало дека Русите се „тайным приверженцам антиславянскаго влияния” кај Јужните Словени. Во одговорот понатаму се изнесува дека руските патешественици, што престојувале во Загреб, имале можност таму да чујат „что Хорваты вовсе и не верят тому, что печатают в своей национальной газете против Русскаго правительства, что они принуждены так действовать, для того, чтобы поймать в свои сети доверчивое Австрийское правительство...”

Статијата од „День” завршува со осуда на Чолаков и на тие што дозволуваат да се води пропаганда во смисла да се одвојат Хрватите, Србите и Бугарите од руското влијание. Последните зборови во одговорот на статијата на Чолаков директно се упатени до група хрватски општественици, од кои се бара да кажат: што мислат тие за ваквата постапка на „Позор”!

По ваквиот пречек на неговиот напис, Чолаков најмалку можел да мисли дека и тој еден ден ќе биде сметан за руски агент, како што му се случило да го сметаат неполни две години по оваа дискусија — во цариградскиот весник „Турция” (Стоянов, Книжнина II, 16665).

7.

Браката Миладиновци си нашле многу видно место и во писмата на Васил Д. Чолаков што, од Загреб, му ги упатил на д-р Фрањо Рачки, познат хрватски научник и општествен работник, близок соработник

на Ј. Ј. Штросмајер. Покрај податоците што се однесуваат за браќата Миладиновци и, особено, за уделот на Чолаков во Зборникот на Миладиновци, новооткриените писма на Чолаков даваат многу интересни податоци и за престојот на Чолаков во Загреб и за тешката материјална положба во којашто се наоѓал.

Во првото писмо, пишувано во Загреб на 30. XI. 1861 година (пишувано е на хрватско-српски јазик од некој познат на Чолаков; Чолаков само го потпишал писмото) меѓу другото, Чолаков пишува дека заради тоа што во некој напис се изразил за унијата на Бугарите со римската столица бил прогонуван. Го моли Рачки за помош, истакнувајќи го фактот дека Ј. Ј. Штросмајер го помогнал со 50 форинти³⁵).

Многу побогато со податоци, што се интересни за нашата работа, е второто писмо, пишувано во Загреб на 24. XII. 1861 год. За разлика од првото писмо на Чолаков, ова писмо го пишувал самиот Чолаков, на бугарски јазик. Повикувајќи се на претходното писмо, Чолаков, одново го моли Фрањо Рачки за помош и сугерира да се преземе акција за ослободување на Константин Миладинов од цариградскиот затвор: „Мојт приятел, Миладинов — пишува Чолаков — што си ся върна в своето отечество бе запреен от тамошните управители и след неколку дена отправен в Цариград, заједно със својт брат.” Понатаму Чолаков пишува за тоа дека руските агенти, на разни начини, гледаат „сичките” млади Бугари да ги компромитираат и да ги предадат во рацете на „заклетите врагове на христијанството” и додава „Аз бих дерзньл да ся обърна с најпокорна молба към Преузвишеннаго Г. Бискупа, да умоли Г. Барона Прокеша в Цариград, да се погрижи за мирните двама Бугаре, ако да знаех на верно, че и до сега не са освобоодени”³⁶).

Во третото писмо, од 7. II. 1862 г., од Загреб, Чолаков се повикува на претходните две писма, истакнувајќи ја особено тешката материјална положба во којашто се наоѓал. Во продолжението на писмото говори за тоа дека добил 5 форинти помош од загребскиот надбискуп (преку професорот Јурковиќ) и дека побарал помош и од рускиот конзул во Дубровник, Константин Петковиќ (претплатник на Зборникот на Миладиновци, како што бил и професорот Јурковиќ), којшто веднаш му пратил помош од дваесет форинти. Разочаран дека Рачки не му одговорил на претходните две писма, Чолаков не е многу уверен дека Рачки ќе сака да го помогне, но при сето тоа, тој смета за нужно да му каже некој збор повеќе „за приятелът си Миладинов”. Пред се, Чолаков сака да му заблагодари на „наш Покровителъ за ходатајството пред Г. Барона Остен — Прокеша в Цариград”. „Наш покровителъ” е фактовскиот бискуп Ј. Ј. Штросмајер, којшто така покровителски го прифаќа Константина Миладинов и му овозможува да го напечати Зборникот од народни песни. Штросмајер, како што е тоа познато — презема мерки преку австрискиот министер за надворешни работи и греку австрискиот пратеник во Цариград на ослободувањето на Константин Миладинов од затвор. Чолаков, страхува мерките што ги презел Штросмајер за

³⁵) Да се види напомена бр. 2.

³⁶) Да се види напомена бр. 2.

ослободувањето на Миладиновци, дека нема да донесат плод, бидејќи тој добил соопштенија од некој свој пријател, според кои „запирањето на братя Миладиновци в Цариград ѝе работа на Австрійското там посолство, което ги подозревало за бунтовници.” Но — продолжува Чолаков — „като ся ѝе заузел с таково усердие нашият общ Покровитель и Благодетель за ослободението на несчасните братя Миладиновци”, тој смета за корисно да му ги соопшти на Рачки сите оние вести што ги собрал од разни страни за судбината на Миладиновци. Не знаејќи дека, во моментот кога го пишува ова писмо, браќата Миладиновци биле веќе мртви повеќе од две недели, Чолаков му ги соопштува на Рачки добиените вести за случајот на Миладиновци. Интересни со своите разновидни објаснувања на причините за апсењето на браќата Миладиновци, вестите што ги собрал Чолаков за положбата во која западнале Димитрија и Константин Миладиновци, всушност претставуваат варијанти од познатите исказувања за судбината на Миладиновци. Овие вести за Миладиновци Чолаков ги добил „од разни пријатели и от разни места”. На Рачки му ги соопштува примените вести, за да може овој да си создаде верна претстава за затворањето на Миладиновци.

Првата вест што му ја соопштува Чолаков на Рачки е веста што тој ја добил од еден свој пријател од Цариград, од првите денови на септември месец 1861 година. Таа вест гласела: „За К. Миладиновата учат треба да си чул до сега: той е запрен наједно с брата си тука в Цариград. Оклеветали ги, брате, самите православни Християне!” — Второто соопштение, што го пренесува на Рачки Чолаков, добиено од Кукуш гласело: „Плодовете на птуванјето по Македонија в конецт на 1858 година на руският Агент и наш мним доброжелатель усетихме... Сичките онези, които тоя православен стълп влечеше с себе си като Адютанти из Солун и по други места, пострадаха.” — Во продолжение на оваа вест се говори за тоа дека водачите на народната пробуда во Полјанин и Кукуш, јеромонахот Климент (којшто делувал во Полјанин на народната пробуда и за чијашто работа е речено, во написот за Кукуш, во „Български книжици” дека е „душеспасителна”) и Нако Станишев во Кукуш — паднале „в подозрение”. И понатаму: „На К. Дарзиловита в Солун затвориша Типографията и книгопродавницата” — но „најмногу пострада најревностният патриот г. Димитар Миладинов, който ѝе причина на пробуждањето в Македонија и на когото сме најмногу обязани“. Во писмото од Кукуш му се обрнува внимание на Чолаков на фактот дека „кога дохожда Рачински в Кукуш беше просил Г. Д. Миладинов да опише със сичките подробности животът и поведението на Полянският Епископ Мелетия в продължението на неговото 12 годишно управление на тая Епархия“. И Димитрија Миладинов, пишува понатаму соопштувачот од Кукуш — „като патриот и като бше му познат тврде добре животът на поменьтият Епископ, исполни удовлетворително просбъта и ся награди за трудът си с 50 рубли сребрени.” Понатаму Чолаков го изнесува чудното патешествие на овие 50 рубли од Петроград до Димитрија Миладинов — она патешествие за коешто ќе зборува, како што се виде понапред, и во својата статија — некролог за браќата Миладиновци. Според Чолаков оваа историја со

50 рубли му дала можност на охридскиот митрополит да го денунцира Димитрија Миладинов „за рускиј Агент“, врз база на што од власта бил „испратен в железa из Струга в Битоля.“

Во продолжение на писмото Чолаков говори за судбината на Константин Миладинов, кого „щом ся върна из Загреб в Македонија“ го „достигна истата участъ.“ Понатаму Чолаков го истакнува фактот дека за пратката од 50 рубли „узнаха не само Турците и Грците в Солун и Битоля но даже и сичките Европeјски консулства!“ Веста од Кукуш завршува со извлекувањето негативен заклучок за руската политика. Писмото од Кукуш било напишано на грчки јазик, а Чолаков тоа му го соопштува на Рачки во бугарски превод.

Покрај овие вести од септември месец 1861 година, Чолаков во ова писмо му ги изнесува на Рачки и другите вести што ги добил нешто подоцна, а во коишто се говори за судбината на браќата Миладиновци: „Шо ся касае до запирането на браќа Миладинови в Цариград, то мога Ви увери, че то ѝе масло на Австријското Посолство, ако и да мислят некој да ѝе работа на солунскиот Митрополит“, кој бил, инаку, мајстор за приредување вакви работи.

Чолаков има вест за Миладиновци и од Париз, од јануари 1862 година. Оваа вест се поклопувала со таа од Трново: „За запирањето на браќа Миладиновци в Цариград нишо положително неznam, само чувах, че то ѝе работа на Австриското Посолство, коешо подозрело техна милост за бунтовници. . .“ Откако ги изнесе овие контрадикторни мислења за судбината на Миладиновци и оставајќи му на Рачки тој да одлучи за тоа која од тие вести е точна, Чолаков му прави забелешка во врска со статијата на Рачки, што била напечатена во загребскиот „Католички лист“ бр. 46—52 за 1861 година. Станува збор за опширниот напис на Рачки: „Гтѣка сткѡа i narod bugarski“ за којшто напис Рачки се користел со разни податоци, меѓу кои — кога се говори за границите на Охридската архиепископија — и со еден историски документ, што го добил Рачки од Константина Миладинов, а овој го препишал од кодексот на Охридската архиепископија (Овој документ го објавил К. Миладинов во својата статија „Охридска архиепископија“³⁷⁾) Во оваа своја статија Рачки го дава и првиот превод од Зборникот на Миладиновци на хрватско-српски јазик: песната бр. 81 „Стојан и патрик“, инаку бугарска и раширена како народна, и ако не е народна — и полна слика на упливот на Фанарот во турската држава, констатирајќи дека „Viek XVIII и XIX je zlatno doba za Fanariote“, бидејќи во ова време „Njihov glas љuo i sliшao se u divanu; oni заokupiше sѡa ѡажнија svjetska i crkvena mjesta u Turskoj, knezi, gubernatori, poslanici, generali, exarche, metropolite i vladike ishodjahu kako звiezde на osmanlijskom neбу из Fanara“. (стр. 384). — Во овој напис Рачки говорел за низа прашања од економскиот, политичкиот и културниот живот на христијанското, „бугарското“ население во Турско. Забелешките што му ги прави Чолаков на Рачки се: 1. Чолаков станува против тврдењето на Рачки дека Русија ја помага народно-патријаршиската бугарска странка, додавајќи дека „Руссия

³⁷⁾ Константин Миладинов, Творби, Скопје, 1958, стр. 65—67.

напротив желеа и ся сили даже и сега да удржи преждниј поредѣк на работите у нас.” Русите, застрашени од ширењето на унијатското движење, вршеле притисок на Фанарот да им се дадат некои отстапки на Бугарите: да се ракоположат некои бугарски владици. Рачки — пишува Чолаков — за својата статија се служел и со руски извори, но го пропуштил оној што е, според Чолакова, најважен извор, наиме не ја користел брошурата „Ответ русскому Вестнику по Болгарским делам”, 1858, СПетербург. Автор на оваа „безсовестна брошура” бил — додава Чолаков — Тертий Иванович Филипов, а брошурата била напишана по нараѣба на Обер Прокуророт на св. Синод, грофот Александар Петрович Толстој „и ѝе направлена против Българското възраждане и в защита на фенерската черква.” Од останатите забелешки, што Чолаков му ги прави на Рачки, треба да се одбележат: 2. Јуриј Венелин — за кого, Рачки пишувал дека е Бугарин — е Русин; 3. издавањето на Чолаковиот „любим вест. „България” одамна престанало, и други исправки, како за Драган Цанков, успехот на унијата во Трново и противакцијата на Рачински, со кого Чолаков ќе е во судир и кој Чолакова го нарекол „Езуитский чирак”.

Примајќи го ова писмо од Чолаков, д-р Фрањо Рачки пак му останува должен одговор, но писмото добро му дошло, за да може да го употреби во еден одговор на една полемичка статија, што била објавена во српскиот весник „Србобран” (Нови Сад, бр. 15, 1862), во која се напаѓа Рачки и неговите мисли изнесени во спомнатата статија од загрепскиот весник. Во одговорот на „Србобран”, Рачки зборува за тоа дека тој се служел, за својата статија, со руски извори, главно, и со бугарски, за да може да си создаде претстава за односното прашање, а тие извори одред биле противкатолички ориентирани. Со користењето на овие — руски и бугарски — извори тој сакал да биде што пообјективен и поубедлив во своите излагања. Во прилог на својата изјава тој го истакнува фактот дека „jedan učeni Bugarin, svršivši nauke u Moskvi, u svom listu od 7 veljače т. г. skoro mi zamjeri što tako vjerno po ruskih izvestijih narisah noviji bugarski pokret. On osobito ispravlja onu viest, da Rusija podupire narodnu stranku tiem, što veli da Rusija želi i nastoji, da bugarski narod ostane pod carigradskim patrijarhom, samo da mu se dadu narodni vladike, ali ne narodni patrijarha.” („Zagrebački katolički list“ 1862, str. 98).

Целата историја со педесетте рубли и поврзувањето на судбината на Димитрија Миладинов со нив, како и истакнувањето на антибугарскиот став во брошурата на рускиот св. Синод од 1858 г., — ќе ги искористи Чолаков во својот напис за Миладиновци, објавен во „Pozor” бр. 66, 1862, за што беше веќе збор во овој прилог.

Во кореспонденцијата на Рачки има сочувано уште едно писмо од Васил Чолаков. Тоа е, според мене, најважното писмо од Васил Чолаков, доколку ќе се земат во обзир податоците, што тоа ги содржи, а се во врска со уделот на Чолаков во Зборникот на браќата Миладиновци

и зборуваат за односите Чолаков—К. Миладинов. Одломки од ова писмо употребив, кога се разгледуваше прашањето за уделот на Чолаков во Зборникот на Миладиновци (точка 4 од овој труд).

Последното писмо од Васил Чолаков, што е сочувано во кореспонденцијата на д-р Фрањо Рачки е — за разлика од претходните — кратко и пишувано е на 12 април 1862 година, во Загреб, четири дена пред да биде објавен написот на В. Чолаков за браќата Миладиновци во „Pozor“ бр. 88 од 16. IV. 1862.

Во самиот почеток на писмото Чолаков му дава на знаење на Рачки дека ја прочитал неговата статија од „Zagrebački katolički list,” во која Рачки прави алузија на забелешките, што му ги сторил Чолаков во писмото од 7. II. 1862, а во врска со пишувањето на Рачки во опширниот напис: „Grčka crkva i narod Bugarski! „Тешко ми беше — пишува Чолаков — да вида из „Католички лист“, че сте приели писмото ми от 7- ий февруариа”, „но много потешко ми ѝе сега — додава Чолаков — като съм принуден още йедин път да се обрѝцам към Вас.” И понатаму следува оној, најважниот дел од писмото, што е веќе анализиран во точка 4 од овој труд. Овој дел од писмото ни дава уште една потврда за интимните, пријателските врски меѓу Константина Миладинов и Васил Чолаков и за тешката положба во која се наоѓал Чолаков во Загреб. Оваа тешка положба на Чолаков го принудила него да бара од разни страни помош, а пред сѐ реализирање на своите права во поглед на добивањето ветените сто форинти за отстапените сто бугарски народни песни на Константина Миладинов. Дознавајќи за трагичниот крај на Миладиновци во цариградските зандани, Чолаков јасно ја разбрал работата дека наплатата на хонорарот за бугарските народни песни може да се оствари единствено во Загреб, каде се собира претплатата за Зборникот, та заради тоа — а и принуден од материјалните незгоди во кои западнал, презел низа мерки за да дојде до своите сто форинти.

„През октомвриа м. — пишува Чолаков — като ся намерих в крайна нужда, аз ся обѝрнах към Г-на А. Јакича с молба да ми даде, неколку форинти от Миладиновите пари, като му обясних работѝта.” А Јакич — власник на печатницата во којашто бил напечатен Зборникот на браќата Миладиновци — „не искаше ни да слуша и йедва с голема мъка ми даде осем (8) форинта и после пак още 12, като го моли и Г. Мирко Хрват, от когото г. Јакич искаше цедуля.”³⁸⁾ Кај издавачот на Зборникот од браќата Миладиновци Чолаков успеа, не без тешкотии, да реализира до ова време 1/5 од ветените 100 форинти. Фактот дека Јакич му дал 20 форинти на Чолакова, говори за тоа дека веќе во октомври 1861 година имало пристигнато нешто од претплатничките пари за Зборникот и дека претплатата — иако во „Огласот” било на-

³⁸⁾ Мирко Хрват бил долгогодишен адвокат на бискупот Ј. Ј. Штросмаер, човек кој сигурно добро ги познавал работите околу финансиската страна на печатењето на Зборникот на Миладиновци и односот К. Миладинов—В. Чолаков, кога се согласил да даде некаква потврда, за да може А. Јакич да му исплати на Чолакова дел од ветените пари.

значено дека ќе се прима на домашната адреса на Константина Миладинов во Загреб, Дуга улица, бр. 782, — се собирала во касата на издавачот Јакиќ.

Тенденцијата на ова писмо од Чолаков до Рачки е во тоа хрватскиот општествен работник да не се оглуши на молбите на Чолаков за помош: „во това критическо за мене время, да изгуба и онова, що ми следува за мойт труд, като изгубих свойт драгоценен приятел?“, туку да интервенира кај Анте Јакиќ, овој да му ги исплати на Чолакова уште преостанатите осумдесет форинти: „Моля Вас. . . да сторите добро да напишете Г-ну Якичу й един ден по рано да ми даде и останалите 80 форинта. . .“ (курзивот на Чолаков).

На крајот од писмото Чолаков го моли Рачки да му одговори на ова писмо, ако не лично „барем чрез Вашите тукашни приятели“. Во противен случај — Чолаков паѓа во очајание и почнува да говори тешки зборови — упорното молчење на Рачки тој ќе го толкува со „некаква непостижима за мене клерикална политика“.

* * *

Од писмата на Чолаков може да се дознаат низа драгоцени податоци за односот Миладиновци—Чолаков и за разни прашања што се во врска со Миладиновци и, одделно, за Зборникот од народни песни. — За да може во целина да се види едно од писмата од Чолаков до Рачки, понапред го дадов, и со факсимил, последното писмо од Чолаков до Рачки.

Потпишувајќи ги последните две писма, Чолаков ја забележува и својата адреса од Загреб! „Na gornjem potoku“, № 313; односно „Gornji potok 313³⁹“).

9

Од она што мене ми е познато за односот Чолаков—Миладиновци, би останало да се кажат уште неколку зборови за два момента. Тоа е, пред сè, спомнувањето на Зборникот на браќата Миладиновци од Васил Д. Чолаков во предговорот на неговиот „Българский народен Сборник“ (част I, Болград, 1872), десет години по смртта на Миладиновци. Повод да се повика на Зборникот од Миладиновци му дава на Чолакова потребата да се документира со авторитетни имиња, што го помагале изучувањето на народното творештво. Такво едно име е Ј. Ј. Штросмаер, којшто го помогнал издавањето на Зборникот на Миладиновци: „Великият учен славенски мъж г. Штросмајер, оште в 1861 година, когато направи така големо пожертвование за издаванието на г. Миладинова Сборник песните, най-убедително и гръмко засвидетелствува, че народният бит. . .“ (стр. VIII од предговорот). — На страна XIX од предговорот, објаснувајќи дека народни песни собирал од источните страни, додава дека „От западните страни на нашето отечество имаме вече отпечатани два Сбор-

³⁹) Што одговара на денешните ул. Ткалчијева, 53, односно Кожарска, 28 Jelja Dobronić Stare numeracije kuća u Zagrebu, Zagreb, 1959, st. 74 Во 1862 година сопственик на куќата бил Јосип Хорат, градинар.

ника от песни ((Сборникът на г. Стеф. Верковича, издаден 1860 г. и Сборникът на братя Миладиновци, издаден в 1861 г. с иждивението на г. Стросмайера), който ако и да не съпълни и записани како треба верно...”

10

Можеби е проста случајност — но нека е и таква — и како на таква вредно е да се укаже, кога се разгледува односот Миладиновци—Чолаков — побратимот на Константина Миладинов, Васил Д. Чолаков, кога решил да се откаже од бурниот световен живот, во којшто имал толку маки и непријатности, и кога решил да побара мир под калуѓерската риза, тогаш тој — според законските прописи — морал да го мени и своето крстено име. И од довчерашниот Васил, покалуѓерувајќи се, станува „јеромонах Константин”. Можеби е тоа обична случајност! Но да се потсетиме дека Васил — Константин Чолаков со земањето името Константин за калуѓерско, отстапува од утврдената традиција кај христијанските народи, што и кај балканските словенски народи си наоѓа своја примена, која бара при напуштањето на граѓанскиот живот и минувањето на калуѓерски, во калуѓерското име да се сочува првата буква од граѓанското име, како потсетување на некогашниот живот⁴⁰). Во овој пример изневерена е традицијата без одредена причина, или со одредена намера — името на побратимот Константин Миладинов да го зближи Чолакова уште еднаш со саканиот добар другар.

H. Polenaković

LES FRÈRES MILADINOVCI ET VASIL D. ČOLAKOV

Dans cette étude on examine, se fondant sur des matériaux des archives nouvellement découverts, les relations que les frères Dimitrija et Konstandin Miladinov, deux promoteurs du renouveau national macédonien parmi les plus connus, entretenaient avec le folkloriste bulgare Vasil D. Čolakov qui jusqu'ici n'était qu'insuffisamment connu. Vasil D. Čolakov avait des relations avec Konstandin Miladinov à Moscou (de 1857) et à Zagreb au cours de 1861. Il a fait connaissance avec Dimitrija Miladinov à Kukuš en 1858. Dans une lettre que Čolakov a adressée au savant croate Franjo Rački (du 12 avril 1862) on peut lire: „... mon ami Konstandin Miladinov m'a demandé cent chants populaires provenant des régions insurrectionnelles de la Bulgarie, afin qu'il puisse donner à son recueil le titre de „*Bŭlgarski narodni pesni*”. Grâce à cela, l'oeuvre la plus importante de la littérature macédonienne — le grand recueil de chants populaires macédoniens — porte le titre actuel. — V. D. Č. a écrit à maintes reprises sur les frères Miladinovci et pour son recueil de productions populaires bulgares il s'est considéré comme leur successeur.

⁴⁰ Рад. М. Грујић, Промена имена при монашењу код средњевековних Срба Гласник Скопског научног друштва, књига XI, 239.